

*Б. Б. Зайнчковський,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і міжнародних економічних відносин,
Міжнародний гуманітарний університет*

ГОЛОВНА ПЕРЕШКОДА ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

Існує нагальна необхідність привернути увагу до найбільш актуальної проблеми, з якою повсякчас і масово стикаються сучасні економісти як у наукових дослідженнях, так і в викладанні учбових дисциплін економічного циклу.

Свого часу багато було зроблено в Україні для того, щоб засади марксизму-ленінізму стали альфою і омегою для всіх суспільних наук взагалі, і для економічної науки зокрема.

Все робилось для того, щоб майбутні економісти не засумнівались, що в світі існує тільки сонця, що в віконці. І сонце це сяє зі сторінок офіційного підручника політичної економії на весь Союз, ще й відображається в відповідних підручниках країн соціалістичної співдружності.

Ще в середині 60-х років минулого століття в Україні було відмінено викладання історії економічних учень у економічних вузах (у Росії ж викладання цієї дисципліни продовжувалось навіть у природничих вузах, на економічних факультетах).

За часів перебудови були здійснені певні заходи з підготовки до відновлення викладання цієї учбової дисципліни, і через певний час почалось її викладання. Таким чином, пара поколінь випускників, які згодом змогли отримати солідні наукові звання і підготувати навіть аспірантів, були надійно захищені від впливу ідей зарубіжної економічної класики. Зрозуміло, що майже чверть століття таких знань не вимагали і від аспірантів.

Так виробилась звичка сприймати досягнення світової економічної думки як застарілі (на фоні марксизму-ленінізму) і непотрібні для плідних наукових досліджень. Ця мила звичка сприймати всі економічні процеси «крізь призму марксизму» і «не брати застаріле і непотрібне в голову» напрочуд міцно закріпилась у масовій свідомості вітчизняних економістів, забезпечуючи їм у своїй професійній діяльності майже гарантований моральний комфорт.

Перебудова вдула «свіжий вітер перемін» у процес реформування вищої школи, відкрила можливості для подолання цієї жалюгідної ситуації. Відновлення викладання історії економічної думки в економічних вузах, розвиток мережі Інтернету, нові підручники, переклади першоджерел світової економічної і філософської класики – все це, звичайно, певною мірою революціонізувало інтелектуальне життя у вузах і наукових установах економічного профілю.

Проте, навіть широке застосування в наукових дослідженнях праць провідних економістів світового рівня кардинально не покращило ситуацію. Виховані під потужним впливом партійної ідеології звички виявились надзвичайно міцними. Марксистські підходи до досліджень продовжують, як за звичай, домінувати. А використання матеріалів світової економічної науки, не дивлячись на значні обсяги їх залучень, носять підпорядкований характер. Марксизм «не змішується» зі всіма цими новаціями, не взаємодіє з ними. Вони по самій своїй природі не можуть взаємно збагачуватись. Штучні конструювання марксизму не можуть бути

творчо використані для дійсно наукових досліджень. До того ж у сучасних підручниках із загальної економічної теорії фрагментам, запозиченим з марксизму, відведено панівні позиції: вони займають місце... принципів, засад. Тому й зараз все рухається й надалі добре протоптаним, звичним і завченим шляхом.

У перші роки перебудови виникла певна розгубленість серед науковців та викладачів в зв'язку з «відкриттям шлюзів» для залучення досягнень світової економічної науки. Та протривала вона недовго. Все досить швидко та комфортно облаштувалось. В Україні один за одним з'являються посібники з основ економічної теорії, де на чільних, вихідних, «командних» місцях шанобливо розміщуються трактування категорій марксистської політекономії (вартості, ціни, основного і оборотного капіталу і т. ін.). Так було забезпечено збереження цієї завченої і звичної спадщини «вічно живого марксизму-ленінізму», що впродовж багатьох десятиліть закоренилась у свідомості наших економістів майже як умовний рефлекс. До кістяка цієї спадщини некритично, без жодного зв'язку долучають певною мірою адаптовані крізь «призму марксизму-ленінізму» фрагменти, запозичені з західних підручників з мікроекономіки і макроекономіки. Такий підхід до написання учбової літератури одразу ж стає загальноновизнаним. У такій дивній мозаїчній структурі всіх цих нових учбових посібників з економічних дисциплін «командні висоти» шанобливо закріплені за засадами і категоріями марксизму, а не тими, що впродовж століть склались у світовій економічній літературі. У цілому ситуація з вивченням і спробами подальшого застосування на практиці такої еклектичної «мозаїки» нагадує ситуацію, що підмічена в жарті радянських часів: «Уся рота йде не в ногу, і лише старшина – в ногу».

Навряд чи знайдеться сьогодні на теренах СНД хоч один викладач чи науковець, який зміг би знайти хоч якісь елементи органічної єдності в такій дивній мозаїчній структурі – суміші марксизму і сучасної світової економічної думки.

Існує також дещо інша сторона цієї проблеми: дуже часто ми змушені користуватись першоджерелами світової економічної думки в спотвореному, «помарксистськи виправленому» в процесі перекладу виді.

Впродовж багатьох десятиліть дуже багато робилось для сумнівної ідеологічної мети – звеличення марксизму як «вчення вічного, тому що вірного», та створення в свідомості економістів стійкого враження про «теоретичну безплідність і практичну неспроможність буржуазних економічних (та і інших суспільних) теорій». Такий підхід реалізувався через масову фальсифікацію, вульгаризацію, перекручування і т. д. Не обминула така доля і справу перекладу економічної класики. І мова тут йде про свідомі фальсифікації текстів першоджерел. На мій погляд, вони здійснюються шляхом впливу наукових редакторів на процес перекладу. Так, наприклад, у 2009 році з'явилось фундаментальне з виду і чудово оформлене видання російською мовою «Добробуту націй» А. Сміта. Воно зберігає все ті ж самі, зроблені ще дуже багато десятиліть назад і освячені свого часу авторитетом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС відверті підстави, перекручення, вульгаризацію, що стали добротним підґрунтям для розлогих дискусій і формування «загальноприйнятних» висновків радянських науковців. У таких висновках правда, відмічалась деякі позитивні моменти цієї праці. Проте разом з тим категорично і рішуче підкреслювалась дуже суттєва непослідовність, плутанина та протиріччя цієї головної праці шотландського мислителя. Така «теоретична по-

зиція» в недоторканому вигляді зберігається і сьогодні. Зокрема, вона досить розлого викладена у великій передмові, що редакція цього видання розмістила перед текстом, перекладеним з оригіналу [Див. 2. с. 10–63].

Варто підкреслити, що на фоні добротного в цілому перекладу з англійської на російську мову, така вульгаризація і свідоме перекирчування «під марксизм» стосуються головним чином тільки самих суттєвих теоретичних положень, які розбіжні з марксизмом, не співпадали свого часу з позицією офіційного підручника з політекономії.

Особливістю української радянської традиції перекладів зарубіжної економічної літератури полягає в тому, що вона була не тільки «освячена», а й закріплена досить дивним чином, ніби опосередковано. А саме: наукові редактори таких перекладів досить-таки ретельно пильнували за тим, щоб найбільш принципові місця в цих першоджерелах перекладались українською мовою не з мови оригіналу, а ... з уже існуючих перекладів російською мовою. Не можу судити: чого в такому порядку перекладів більше – халтури, чи злого умислу? Такий стан у справі перекладів українською мовою економічної літератури в основному зберігається і сьогодні. Все це різко контрастує з високоякісними у науковому відношенні перекладами філософської класики (наприклад, чудові переклади основних філософських робіт І. Канта здійснив І. З. Бурковський).

Для виявлення і осмислення таких спотворень самих суттєвих теоретичних положень у процесі перекладу першоджерел варто скористатись рекомендаціями герменевтики – особливо популярного в 20-му столітті методу тлумачення і розуміння текстів. Він використовується також у значенні вчення про відновлення первісного сенсу літературних пам'яток, які дійшли до нас у спотвореному виді. Необхідно вивчати такі джерела, здійснюючи так званий рух по «герменевтичному колу», забезпечуючи в вивченні матеріалу постійний перехід від розгляду загального до особливого і навпаки. Це дозволить не допустити привнесення в текст перекладу того, що витікає з особистих схильностей, звичок, передбачень чи попередніх знань випадкового чи загальноприйнятого гатунку.

Застосовуючи рекомендації такого вчення про відновлення первісного сенсу літературних пам'яток, які дійшли до нас у спотвореному виді, варто розглянути існуючий переклад російською мовою найважливіших категорій з «Добробуту націй» А. Сміта.

Наприкінці глави 4, книги 1 свого головного твору він приводить дефініцію відносної, або мінової вартості: «The word value, it is to be observed, has two different meanings, and sometimes expresses the utility of some particular object, and sometimes the power of purchasing other goods which the possession of that object conveys. The one may be called «value in use»; the other, «value in exchange» [3]. У згаданому вище виданні приведений традиційний для радянського періоду переклад цього тексту російською мовою: «Слово стоимость имеет два различных значения: иногда оно обозначает полезность какого-нибудь предмета, а иногда возможность приобретения других предметов, которую даёт обладание данным предметом. Первую можно назвать потребительной стоимостью, вторую – меновой стоимостью» [2, с. 87].

Більш адекватним оригіналу був би такий переклад: «Слово ценность (value), как можно наблюдать, имеет два различных значения: иногда оно выражает полезность того или иного объекта, а иногда – силу покупки других товаров, которую

передаєт владение этим объектом. Первое можно назвать ценностью в потреблении, второе – ценностью в обмене». Адже мова тут йде не про характеристику «двох факторів товару» (як у Маркса). Перше значення слова цінність (value) відноситься більше до характеристики об'єкту, а друге значення – до характеристики володіння цим об'єктом, яке здійснює суб'єкт ринкових відносин, якому в даний момент належить цей об'єкт.

У випадку трактування цінності в обміні, як згаданої вище певної «возможности», неодмінно складається враження, що така «возможность» виникає з моменту, коли сам цей об'єкт з'являється у володінні якоїсь певної особи. Чи притаманна вона самому об'єкту з моменту появи його на світ? Чи ця «возможность» є характеристикою володіння цим об'єктом? В усякому разі, чи те, чи інше – це будуть якісь абсолютні характеристики чи то об'єкту (в дусі Маркса), чи то володіння цим об'єктом.

Але ж слова «відносна або мінова цінність» – це відносна характеристика володіння даним об'єктом. Вона виражає лише те, що з появою даного об'єкту на ринку відносно нього виникає сила покупки з боку інших товарів. А саме, у випадку зацікавленості в отриманні даного об'єкту, володарями інших товарів пропонується певна кількість своїх товарів (а значить – певна кількість збереженої в них праці) для обміну на даний об'єкт. Така реалізація волі володарів інших товарів, які намагаються обміняти їх на даний об'єкт, виявляється як сила покупки інших товарів по відношенню до даного об'єкту і його власника – як суб'єкта ринкових відносин. Якщо володіння об'єктом відображає (передає, conveys) в тій чи іншій формі таку силу покупки з боку інших товарів – це означатиме наявність відносної, або мінової цінності. Даний об'єкт може мати навіть значну дійсну ціну (real price). Проте у випадку, якщо володарі інших товарів не виявлять зацікавленості в даному об'єкті, а значить не виникне сила покупки по відношенню до нього з боку інших товарів – це означатиме відсутність мінової цінності. Це тому, що мінова цінність є відносною характеристикою, це суспільна оцінка зусиль і жертв (toil & trouble), необхідних для придбання даного об'єкту. І кількісна її характеристика визначається кількістю чужої праці, що втілена в інших товарах, які пропонуються в обмін на даний об'єкт.

Лише за умови виявлення на ринку такої мінової цінності, такої сили покупки з боку інших товарів по відношенню до даного об'єкту і його володаря, лише як наслідок, виникатиме «возможность приобретения других предметов, которую даёт обладание данным предметом».

А пропонований російський переклад лише «приховує» тяжкі і дуже важливі для кожного товаровиробника проблеми. Чи з'явиться на ринку по відношенню до даного об'єкту сила покупки з боку інших товарів (тобто, відносна, або мінова цінність)? І якою вона буде в кількісному виразі (тобто, величина цінності)? Пропонований варіант російського перекладу створює в читача враження, що деякий певний об'єкт уже самим фактом своєї появи на світ дарує певну «возможность» придбання інших товарів.

Як писав А. Сміт на початку гл. 5, кн. 1 «Добробуту націй: «Цінність будь-якого товару для особи, яка володіє ним і має намір не використати його або особисто споживати, а обміняти на інші товари, дорівнює кількості праці, яку вона може купити на нього, чи отримати в своє розпорядження» [3]. Зрозуміло, що вона

може купити чи отримати в розпорядження лише ту кількість праці, яка міститься в тих інших товарах, що їй пропонуються.

Саме такий переклад і представлення дефініції «цінність» (на противагу того, що дано в російськомовному перекладі з певною метою) буде найбільш придатним для розуміння її змісту. До того ж він чудово узгоджується зі всім матеріалом англійського оригіналу тексту головної праці великого шотландського мислителя, що дозволяє викинути на смітник усі широко розгорнуті в радянські часи дискусії про «непослідовність», «заплутаність», «протириччя» і т. ін. цього фундаментального твору.

Подібне уточнення перекладу варто приймати до уваги і при розгляді інших основоположних категорій економічної системи А. Сміта У попередніх публікаціях мною вже були розглянуті найважливіші з них (дійсна ціна, фіксований і циркулюючий капітал та ін. [4; 5]. А саме, що стосується категорій «фіксований та циркулюючий капітал», то їх не зовсім зрозуміло чому російською мовою свого часу, ще з перших перекладів «Капіталу» К. Маркса, неслухно переклали як «основной и оборотный капитал». Так склалась і закріпилась «освячена» авторитетом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС радянська традиція такого неслухного перекладу цих категорій. Хоча такий переклад повністю спотворює суть цих категорій, саме він напрочуд придатний для ілюстрації «фундаментального» положення політекономії соціалізму про «соціалістичну власність на засоби виробництва як основу соціалістичних виробничих відносин». Ця традиція, за виробленою впродовж майже півтори сотні літ звичкою, поширилась на переклади творів не тільки А. Сміта, але й Д. Рікардо, Дж. С. Мілля, А. Маршалла та багатьох інших авторів [Див. 5].

Переклад категорії «дійсна ціна» (real price) спотворений до абсурду, що суттєво обмежує самі можливості розуміння праць А. Сміта, А. Маршалла [Див. 4].

Те саме стосується розглянутої вище категорії «цінність». А. Маршалл спеціально не розглядає поняття цінність «value». Він його бере «готовим», дослівно цитуючи розглянуте нами вище відповідне місце з кінця глави 4, кн. 1 «Добробуту націй» і в конспективній формі повторює викладений у подальшій, п'ятій главі характеристику цієї категорії. Параграф 6, гл. 2. кн. 1 своїх «Принципів економікс» А. Маршалл починає словами: «Поняття «цінність» (value) тісно пов'язане з поняттям «багатство», і тут про нього мало що можна сказати». А далі – приводить згадану цитату з А. Сміта і коротко переповідає його пояснення, пов'язані з цим поняттям [1, с. 120–121]. Звичайно, що в перекладі російською мовою все це видається трохи дивним...

Зі всього цього можна зробити такий загальний висновок.

Якщо ми зрозуміємо А. Сміта, то без усяких проблем отримаємо вірне розуміння всіх західних підручників з економікс. Це тому, що їх компаративні принципи (тобто, початки) розвинуті з філософії І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля і економічної теорії А. Сміта. Ця спадщина А. Сміта, дбайливо збережена і певною мірою деталізована у працях його численних послідовників впродовж століть слугувала для них компаративним принципом, міцним фундаментом побудови їх наукових систем, який отримав у основному завершений вид у «Принципах економікс» А. Маршалла. Тому фундаментальні категорії, такі як дійсна і номінальна ціна, дійсна і номінальна вартість, фіксований і циркулюючий капітал, фактори виробництва, кошти виробництва, добробут та ряд інших – треба брати, розуміти і викладати саме в

трактуванні цих видатних мислителів. Адже саме вони, а не марксистські штучні конструкції, лежать у основі сучасної економічної науки. А штучно створений та дбайливо збережений у підручниках хаос категорій незмінно буде викликати панування мізології (ненависті до науки).

ЛІТЕРАТУРА

1. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1993. – Т.1 – 415 с.
2. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. / А. Смит ; [пер. с англ. В. С. Афанасьева]. – М. : Эксмо, 2009. – 960 с.
3. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: Book I [Electronic source]. – Access link: http://en.wikisource.org/wiki/The_Wealth_of_Nations/Book_I/Chapter_4
4. Заинчковский Б. Границы применения способности суждения в постсоветской традиции экономических исследований / Б. Б. Заинчковский // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2012. – Вип. 16. – С. 179–187.
5. Заинчковський Б. Межі наукового розуміння природи економічних інновацій у зв'язку з трактуванням поняття основний капітал / Б. Б. Заинчковський // Економічні інновації. – Випуск 41 : Сучасний регуляторний інструментарій в економічних та соціальних системах : [збірник]. – Одеса : Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2010. – С. 103–114.

*А. В. Кобилянська,
викладач кафедри менеджменту,
Міжнародний гуманітарний університет*

ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ «ЕКОНОМІЧНОГО ЦЕНТРА» СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Стратифікація сучасного світового господарства на країни, що характеризуються більш істотними темпами економічного зростання, стабільністю економічного поступу, розвитком технічної складової національної економіки, більш розгалуженою мережею господарських зв'язків з іншими країнами світу, участю в міжнародних організаціях різного рівня, та інші країни актуалізує проблему визначення зовнішньоекономічної стратегії держав з різним рівнем розвитку. Часто в літературі вживають термін економічний центр та економічна периферія, а зв'язки між ними розглядають в контексті того, що периферія є або постачальником сировини та робочої сили, інших факторів виробництва для економічних центрів, або споживчими ринками для них.

Таким чином, економісти часто наголошують на тому, що економічні центри часто зацікавлені в певній фіксації зазначеного стану речей, поглибленні диспропорції в рівнях економічного розвитку між ними.

На противагу ним прихильники концепції глобалізації стверджують, що така консервація неможлива принаймні в силу того, що наразі, наприклад, фізичні кордони втрачають свою обмежувальну функцію в управлінні перетоком факторів виробництва та готових товарів між країнами світу. Частково це пов'язано з все більшою інформатизацією усіх сторін життя, частково – з все більшою уніфікацією правил і процедур, що регулюють економічні відносини всередині країн, або навіть повним усуненням бар'єрів для здійснення зовнішньоекономічних операцій. Останнє, передусім, викликано прагненням окремих країн до полегшення умов здійснення ЗЕД. За таких умов економічні агенти вільні реалізовувати свій господарський інтерес в тих країнах, де максимізується економічна вигода від їх